

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ © Siyasal Yayınevi-Ünal Sevindik

Bu kitabın her türlü yayın hakkı SİYASAL YAYINEVİ'ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmadan, ta-nıtım amaçlı toplam bir sayfayı geçmeyecek alıntılar hariç olmak üzere, hiçbir şekilde kitabın tümü veya bir kısmı herhangi bir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Editörler: Prof.Dr. Seyfi Yıldırım - Doç. Dr. Sadık Erdaş

Yazarlar: Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu, Prof. Dr. Ayten Sezer Arıç, Prof. Dr. Fatma Acun, Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılınçkaya, Prof. Dr. Mustafa Yılmaz, Prof. Dr. Seyfi Yıldırım, Prof. Dr. Yasemin Doğaner, Doç. Dr. Çiğdem Dumanlı, Doç. Dr. Dilek Yüksel, Doç. Dr. Emre Saral, Doç. Dr. Ferit Salim Sanlı, Doç. Dr. Gülay Sarıçoban, Doç. Dr. Haydar Seçkin Çelik, Doç. Dr. İdris Yücel, Doç. Dr. Özhan Kapıcı, Doç. Dr. Sadık Erdaş, Doç. Dr. Saim Selenga Gökgöz, Doç. Dr. Sinan Ateş, Doç. Dr. Yasemin Türkan Tunalı, Dr. Gönül Güneş

Kapak ve Sayfa Düzeni: Gamze Uçak, İrem Nur Acar

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

15. Baskı: Ağustos 2021, Ankara

16. Baskı: Ekim 2025, Ankara

ISBN No: 978-625-7424-07-3

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

Baskı:

Dedemat Matbaacılık

Melih Gökçek Bulvarı 1447 Cadde No: 37

İvedik Organize Sanayi Yenimahalle-Ankara

Tel: 0507 932 59 30

Sertifika No: 70086

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

http://www.siyasalkitap.com

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

Editör

Prof. Dr. Seyfi Yıldırım - Doç. Dr. Sadık Erdaş

Yazarlar

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp
Tarihi Enstitüsü Öğretim Elemanları

Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu

Prof. Dr. Ayten Sezer Arıç

Prof. Dr. Fatma Acun

Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılınçkaya

Prof. Dr. Mustafa Yılmaz

Prof. Dr. Seyfi Yıldırım

Prof. Dr. Yasemin Doğaner

Doç. Dr. Çiğdem Dumanlı

Doç. Dr. Dilek Yüksel

Doç. Dr. Emre Saral

Doç. Dr. Ferit Salim Sanlı

Doç. Dr. Gülay Sarıçoban

Doç. Dr. Haydar Seçkin Çelik

Doç. Dr. İdris Yücel

Doç. Dr. Özhan Kapıcı

Doç. Dr. Sadık Erdaş

Doç. Dr. Saime Selenga Gökgöz

Doç. Dr. Sinan Ateş

Doç. Dr. Yasemin Türkkkan Tunalı

Dr. Gönül Güneş

*Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün kurucusu,
tarihçi ve fikir adamı Prof. Dr. Ercüment Kuran'a saygıyla.*

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	7
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	15

I. BÖLÜM:

16-19. YÜZYILLARDA AVRUPA VE OSMANLI DEVLETİ..... 23

A- Dört Yüz Yıl Avrupa: Devrimler, Savaşlar ve İttifaklar 23

Coğrafi Keşifler, Sömürge ve Kıtalar Arası Ticarî Kaynaşma	23
Rönesans ve Reformasyon Süreci	25
Modernitenin Ortaya Çıkışı ve Modern Topluma Geçiş	28
Devrimler Çağında Aydınlanma	28
Yedi Yıl Savaşları ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Kurulması	29
Fransız İhtilali.....	30
Metternich Sistemi ve Restorasyon	32
Avrupa'da Devrimler: 1830 ve 1848	34

B- Osmanlı Devleti'nde Gelişmeler Ve Modernleşme

Arayışları (15-19. Yüzyıl).....	37
Klasik Osmanlı Devlet Anlayışı	37
Ekonomik Yapı.....	40
Toprak Sistemi.....	41
Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Çabaları (18 - 19. Yüzyıl).....	43
Şark Meselesi.....	49
Tanzimat Dönemi (1839–1876).....	52
Kanun-i Esasi'nin Kabulü ve II. Abdulhamid Dönemi	55
Kanun-i Esasi ve Meclis'in Açılması	58
Muhallif ve Meşrutiyetçi bir Cemiyet: İttihat ve Terakki Cemiyeti	61

C- 20. Asrın Başında Osmanlı Devleti: Savaşlar ve Çöküş..... 63

Osmanlı Devleti'ni Kurtarma Çabaları: Fikir Akımları.....	66
II. Meşrutiyetin İlanı	71
Trablusgarp Savaşı (1911–1912).....	75
Balkan Savaşları (1912–1913).....	78
İttihat ve Terakki İktidarı	85
I. Dünya Savaşı (1914–1918)	88
Osmanlı Ermenilerinin Tehciri ve Ermeni Meselesi	107
Savaşın Sonuçları	131
Osmanlı Devleti'nin Sonu	132

II. BÖLÜM:

MİLLİ MÜCADELE	133
A- Mondros Mütarekesi ve İşgaller	133
Mütareke Dönemi İstanbul'u	137
B- Mondros Mütarekesi'ne Tepkiler ve Kurulan Milli Cemiyetler	138
İstanbul'daki Vatansever Parti ve Cemiyetler	140
Diğer Milli Cemiyetler	140
C- Mütareke Sonrası Azınlıkların Faaliyetleri ve Gayr-i Milli Cemiyetler	142
Rumlar ve Cemiyetleri	142
Ermeniler ve Cemiyetleri	144
Museviler ve Cemiyetleri	145
Diğer Zararlı Cemiyetler ve Partiler	145
D- Milli Mücadele'nin Hazırlık Dönemi	147
Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke Sonrasında İstanbul'daki Faaliyetleri	147
Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı	151
İstanbul Hükümetleri ve Heyet-i Temsiliye	160
Sivas Komutanlar Toplantısı (16-29 Kasım 1919)	162
Diğer Mahalli Kongreler	162
Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya Gelişi	165
Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı	165
E- I. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Dönemi	168
TBMM'nin Kuruluşu	168
İç İsyanlar	169
F- Sevr'e Giden Yol	173
Spa Konferansı (5-16 Temmuz 1920)	175
Sevr Antlaşması	176
G- Milli Mücadelenin Kaynakları	178
Anadolu'nun Nüfusu ve Ekonomik Durum	178
Halktan Toplanan Yardımlar	180
Dış Yardımlar	183
Silah, Cephane ve Malzeme Kaynakları	186
Ulaşım İmkânları ve Lojistik	187
H- Milli Mücadele	190
Doğu Cephesi	190
Güney Cephesi	195
Batı Cephesi	203
Lozan Barış Konferansı ve Antlaşması	220

III. BÖLÜM

ATATÜRK ÖNDERLİĞİNDE TÜRK İNKILÂBİ	231
A- İnkılâbın İlk Yılı: 1923 Yılı Olayları	231
M. Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi (14 Ocak-20 Şubat 1923)	231
Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1923)	232
I.TBMM'nin Sona Ermesi (1 Nisan 1923) ve Milletvekili Seçimleri	234
II. Meclisin Toplanması (2 Ağustos 1923)	235

Türk Ordusunun İstanbul'a Girişi (6 Ekim 1923)	236
Ankara'nın Başkent Oluşu (13 Ekim 1923)	237
Halk Fırkası'nın Kurulması (23 Ekim 1923)	239
B- Atatürk İnkılapları	240
Siyasi İnkılaplar ve Tepkileri	240
Hukuk Alanındaki İnkılaplar ve Anayasal Gelişmeler	254
Eğitim Alanındaki İnkılaplar	267
Kültürel Alandaki İnkılaplar	283
Sosyal ve Ekonomik Alandaki İnkılaplar	307
IV.BÖLÜM	
YENİ TÜRK DEVLETİNİN DIŞ İLİŞKİLERİ (1923-1938)	335
A- Atatürk'ün Dış Politikadaki Temel İlkeleri	336
B- Batılı Devletlerle İlişkiler ve Lozan'da Çözilemeyen Sorunlara	
İlşkin Gelişmeler	340
Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Meselesi	340
Türk-Fransız İlişkileri	346
Türk Alman İlişkileri	349
Türkiye-Yunanistan İlişkileri	351
Türk-İtalyan İlişkileri	355
Montrö Boğazlar Sözleşmesi	356
C- Balkan Devletleriyle İlişkiler ve Balkan Antantı	359
D- Doğulu Devletlerle İlişkiler ve Sâdâbat Paktı	360
E- Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi	365
V. BÖLÜM	
ATATÜRK'ÜN VEFATI VE İLKELERİ	367
A- Atatürk'ün Vefatı ve Vefatının Türkiye'de ve Dış Dünyadaki	
Yankıları	367
B- Atatürk İlkeleri	377
VI. BÖLÜM	
ATATÜRK SONRASI DÖNEMDE İÇ POLİTİKA	
OLAYLARI (1938-Günümüze)	393
A- İsmet İnönü Dönemi (1938-1950)	393
II. Dünya Savaşı Yılları (1939-1945)	393
B- Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)	405
C- 27 Mayıs Darbesi ve Sonrası Dönem (1960-1971)	417
D- 12 Mart Muhtırası'ndan 12 Eylül Darbesine Türkiye (1971-1980)	426
E- 12 Eylül Hükümet Darbesi ve Sonrası (1980-2020)	434

VII. BÖLÜM:

ATATÜRK SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

(1938'DEN GÜNÜMÜZE).....	441
A- II. Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Dış Politikası (1939-1945).....	441
B- Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye (1945-1963).....	455
Türk-Amerikan İlişkileri ve NATO Üyeliği.....	455
Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO Üyeliği.....	456
C- Yumuşama Döneminde Türk Dış Politikası (1963-1990).....	460
D- Yeni Dünya Düzeninin Kurulması (1991 ve Sonrası) Kafkasya ve	
Türkistan'da Gelişmeler.....	469
Kafkasya ve Türkistan'da Gelişmeler.....	469
Ortadoğu'da Gelişmeler.....	474
E- Avrupa Birliği'ne Üyelik Yolunda Türkiye.....	480
 SONUÇ.....	487
 SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA.....	489

ÖNSÖZ

Meslek olarak tarihçilik, ahlaki sorumluluğu çok yüksek olan ilmî bir disip-
lindir. İncelemeye karar verdiğiniz meselenin seçilmesi, tanımlanması, kaynakla-
rın ve sair malzemenin mümkün olabildiğince derlenmesi; titizlikle tenkid süzge-
cinden geçirilmesi ve tasnifi ciddi bir emek ve dikkat ister. Tarihçi ele aldığı me-
seleyi hakikate en yakın biçimde yeniden tasvir edebilmek için yürüttüğü bu ça-
lışmada geçmişin derinliklerine daldıkça malzemenin azaldığına, yakın zamana
geldikçe ise çeşitlendiğine ve devasa boyutlara ulaştığına şahit olacaktır. Her iki
durumda da harcayacağı gayret asla azalmayacaktır.

Elinizdeki bu çalışma yakın zamanlara dair bir tarih çalışmasıdır ve birçok
farklı disiplinin sonuçlarından yararlanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk
İnkılâbının tarihî süreklilik içindeki gelişimini ve değişimini anlamaya ve açıkla-
maya çalışmaktadır.

Türkler, tarih sahnesine çıktıkları coğrafyayı bu güne kadar ellerinde tutmayı
başarabilmiş; Çin, Hint, Fars ve Roma medeniyet birikimleriyle sürekli temas
halinde olmuş ve zengin kültür çevresinde özgün kimliğini koruyup geliştirerek
varlığını sürdürmüş önemli bir topluluktur. Bu coğrafyada tarih boyunca ortaya
çıkan kültürel temasların çeşitliliği gerek Türk yöneticilerinin gerekse Türk top-
lumunun farklı kültürlerle karşı, komşularına nazaran önyargısız bir tavır geliştir-
melerini etkilemiş olmalıdır. Türk devlet adamlarının “faydacı” yöneticiler olarak
öne çıkmaları da bu tecrübeye dayandırılabilir.

Bu sebeptendir ki Merkezi Asya'dan Kafkaslar ve İran yoluyla Akdeniz Hav-
zası'na, Karadeniz'in Kuzeyinden Orta Avrupa'ya ilerleyen Türk fatihler karşıla-
ştıkları bütün siyasal, toplumsal ve kültürel yapılarla irtibat kurmaktan çekinme-
mişlerdir. Bütün bu tarihi tecrübenin zirvesini ise Osmanlı Hükümdarı Fatih Sul-
tan Mehmet'in yarattığı bir medeniyet sentezi olarak niteleyebileceğimiz Osmanlı
Devleti teşkil etmektedir. Kendi zamanının bilgi birikimini kullanan, gelişime açık
ve dolayısıyla devlet teşkilâtını dinamik tutmayı başaran ve yeni şartlara intibak
edebilen Osmanlı Devleti egemen olduğu coğrafyanın bütün mirasını kendi gele-
neği ile birleştirerek sahiplenmiştir.

Değişme, dinamik bir süreçtir. İnsan bilgisinin sınırları geliştikçe, insanların
yarattığı siyasal, toplumsal, ekonomik vb. kurgular da doğal olarak değişmektedir.
“Bilgi”nin üretiminde ve paylaşımında ortaya çıkan yeni usuller “modern” dedi-
ğimiz süreçleri şekillendirmektedir. Bazen yavaşlayarak, bazen hızlanarak insanlı-
ğı yönlendiren bu değişimin sabit bir merkezden kaynaklandığını söylemek de
mümkün görünmemektedir. Çünkü medeniyet merkezleri bütün zaman boyunca
değişmiştir. Nitekim 16. yüzyılla birlikte bilgi üretiminin merkezi Batı coğrafyası-
na kaymış, kitap ve gazete basımı bilginin paylaşımını hızlandırmış her alanda
daha üst düzeyde organizasyonların geliştirilmesinde Batı dünyası muazzam bir

üstünlük elde ederek aşağı-yukarı 200 yıllık bir süre içerisinde dünyayı kontrolü altına almıştır. Öyle ki 1914’de dünyanın bilinen kara parçalarının %87’si Avrupalı güçlerin doğrudan ya da dolaylı egemenliği altında idi. Bu durum Avrupa dışı toplumlarının bir kısmını tamamen hegomanya altına sokarken bir kısmını da mecburi bir modernleşme hamlesine itmiştir.

Bu dönemde İran ve Rusya’nın Türk ülkeleri arasına girerek Batı ve Doğu Türklüğü arasındaki ilişkiyi kesmesi ve 1870’lerin ortalarından itibaren Türkistan’ın istiklalini kaybetmesi, Türkiye’nin müstakil fakat son derece zayıf durumda bulunması, Osmanlı yöneticilerinin de gözden kaçırmadıkları bir gelişmedir. İşte bu seziş “değişim” ihtiyacını yaratmış ve “devlet ve istiklal” kavramlarını merkeze koyan yöneticiler, toplumu harekete geçirebilmek için yeni kavramlar, amaçlar ve kurumlar inşa ederek millî varlığı yaşatmaya, geliştirmeye ve yeniden yükseltmeye çaba harcamışlardır. Millet, insiyakî olarak bunun gerekliliğini görmüş, yöneticilerinin çözüm bulacağını düşünerek onların işaret ettiği yöne yürümeye çaba harcamıştır. Ağır bedeller ödeyerek, “vatan” olarak öğrendiği toprakları bazen acı ve utanç içinde geride bırakarak “son kale” olarak adlandırılan bu günkü Türkiye topraklarına sığınmıştır.

Türk milletinin büyük oğlu Mustafa Kemal (Atatürk), bu varlık-yokluk kavgasında millete öncülük ederek; Anadolu bozkırının ortasında önce bu geriye çekilişi durdurmuş; sonra milleti ayağa kaldırıp, ileriye götürmenin ağır, yorucu mücadelesini sürdürmüştür.

Cumhuriyetimizin, ebedi devletimizin bugün bulunduğu noktayı anlayabilmenin yolu esas olarak son iki yüzyıllık tarihimizi düzgün anlamaktan geçmektedir. Bu geçmişe herhangi bir önyargıya saplanmadan, gerçekte neler olup-bittiğini anlamak için baktığımızda Atatürk’ü henüz 57 yaşında çok sevdiği vatan toprağına gönderen geceli-gündüzlü çalışma, uyumadan dinlenmeden Türk milletinin dertlerine çare üretme ihtirasını belki bir nebze olsun anlayabiliriz.

Cumhuriyetin 100. yılına bir hayli yaklaştığımız 2021 yılında ülkemizde yaşanan siyasal süreçler, iktidara sahip olmak anlamındaki siyaset mücadelesini öylesine sert ve gergin bir noktaya taşımış bulunuyor ki; tartışma konusu olmayan herhangi bir ortak değerimiz neredeyse kalmamış gibidir. Bu hiç sağlıklı bir durum değildir. Gelişen iletişim, ülkesinin ve milletinin geçmişine dair sağlam bir bilgi kaynağı elde etmekte zorlanan Türk gençliğini bütün art niyetli propaganda-lara açık hale getirmiş bulunmaktadır. Çok iyi meslek adamları yetiştirmekte başarılı olmak bütün eğitim düzenlerinin başlıca hedefidir. Bunu başarıp başaramadığımızı önümüze koyacak olan çıktılar olacaktır. Fakat “değer hükümlerini aktarma” konusunda başarılı olamadığımız takdirde alacağımız risklerin büyüklüğü ortadadır. Ülkenin ve milletin geçmişine, Cumhuriyetin kurucularının ideallerine ve uygulamalarına dair “kahvehane sohbeti” nin dışına çıkarak sağlam bilgi üretmek zorunluluğu vardır.

1983 yılının Şubat ayında göreve başladığım Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, kurulduğu 1982 yılından bu güne kadar Türkiye Cumhuriyeti Tarihi’nin ve Cumhuriyetin Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün fikirlerini ve ideallerini Türk millete ve bilhassa gençliğe anlatmak üzere, diğer paydaş kuruluşlarla birlikte oldukça yoğun bir çaba harcamaktadır.

1982 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Sempozyumu'na Gümüşhane ilimizi temsil eden genç bir öğretmen olarak katıldığım günlerden beri gördüğüm ve bir türlü anlamadığım şey tarihin, tarihçilerden başka herkesin uzmanlık alanı olduğudur. Oysa tarih bir bilinç yaratır. Cumhuriyet tarihçiliğimiz, bu gün ciddi mesafe almış durumdadır ve 1970'li yılların yakın tarihi küçümseyen yaklaşımları artık anlamsız dedikodulardan ibarettir. 1950'li yıllarda M. Tayyib Gökbilgin'in "Millî Mücadele Başlarken I-II" başlıklı çalışmasından bu yana akademik tarihçiliğimiz konu üzerinde ciddiyle çalışmaktadır. Okuma alışkanlığı yeterince gelişmeden görsel iletişim çağına sıçrayan pek çok başarılı meslek adamı tarih bilinci konusunda zaman zaman çok şaşırtıcı tepkiler vermektedir. Bu değerli insanların hangisine soracak olursanız : "ilim zihniyetini bütün alanlara egemen kılarak, sorunlarımızı akıl yoluyla anlamaya, açıklamaya ve çözmeye yönelmediğimiz sürece sorunların üstesinden glemeyeceğimiz" konusunda hemfikir olacaklardır. Bu ortak kanaate rağmen kendi yakın geçmişimizle giriştiğimiz "ideolojik hesaplaşma"nın yarattığı zihin karışıklığı, güce ve üretime ilişkin rakamları kıymet hükümlerini aşındıran törpülere dönüştürmektedir.

Elinizdeki bu çalışma, Türk İnkılâbının anlatımına 19. yüzyılı hazırlayan şartları ve gelişmeleri tanıtarak başlamakta, bu yüzyıldaki değişim çabalarını ortaya koyduktan sonra; I. Dünya Savaşı'nı takiben parçalanan ve paylaşılan bir ülkenin yoksul ve eğitimsiz insanların, yenilmişlik duygusundan kurtarılarak, "vatan", "millet" ve "istiklâl" kavramları etrafında yarattığı etkileyici başarıyı anlatmaktadır. Kitabın ilerleyen bölümleri, bugünkü Türkiye'nin gelişimini karşılaştığı sorunlar ve ürettiği çözümlerin, başladığı ve geldiği noktaların mukayesesine sağlam bir tarih metoduyla imkân vermektedir. Tarihte devamlılık esastır. Türkiye Cumhuriyeti derin bir geçmişin mirası ve tecrübesi üzerinde yükselmiştir.

Başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları olmak üzere, bu ülkeyi bize emanet eden bütün şehitlerimizi ve gazilerimizi, büyük zorluklara katlanarak, ülkesi için çalışıp çabalayan ve büyük fedakârlıklara katlanan bütün kuşakları minnet, saygı ve rahmetle anıyoruz. Bugün, dünden iyidir ve yarının daha iyi olması hepimizin harcayacağı gayretle ilgilidir.

Prof. Dr. Seyfi Yıldırım ve Doç. Dr. Sadık Erdaş'ın editörlüklerinde yürütülen ve Enstitü'nün değerli bilim insanları tarafından gerçekleştirilen ciddi bir çalışmanın ürünü olan bu eseri değerli Türk okuyucusuna sunarken, hepimizin yetişmesinde emeği olan Enstitümüzün kurucusu Prof. Dr.ERCÜMENT KURAN'ı bu vesileyle saygıyla ve rahmetle anıyorum. O'nun bize öğrettiklerinin rehberliğinde Cumhuriyetimizi ve kurucusunu anlama ve anlatma çabamızı sürdüreceğiz. Çalışmada emeği geçen bütün meslektaşlarımızı tebrik eder, başarılarının devamını dilerim.

GİRİŞ*

Tarih siyasi olarak geçmişte yaşanan önemli dönüm noktalarını, sosyal, ekonomik ve diğer alanlarda da hatırı sayılır fay kırılmalarını içerir ve inceler. Bu çerçevede tarih önemli oranda değişim unsurlarını barındırmaktadır. Bu değişimler boyut ve şiddetine göre tarih yazımının üst ve alt başlıklarını oluşturur.

Bu değişim tarihin bir diğer karakteristik özelliği olan sürekliliği de aynı an ve zamanda bünyesinde barındırmasına engel değildir. Başka bir deyişle kopuşlar, değişmeler, gelişmeler ve kırılmalarla birlikte tarihte sürekliliklerin de olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

Dünya tarihinde modernleşmenin oldukça uzun bir süreçte başlayıp devam ettiğini dikkate aldığımızda sürecin önemli değişim ve kırılmaları barındırdığı gibi modernleşmenin genel seyrinin benzerlikleri bunu açık bir şekilde izah etmektedir. Bu kitapta önemli ölçüde konu edinilen modernleşme başlı başına bir süreklilik göstergesidir. Türk modernleşmesindeki tavandan tabana karakterinin de yine aynı şekilde bir süreklilik içerdiği gözlemlenmektedir.

Nitekim Türk modernleşme süreci Osmanlı'dan Cumhuriyete devam eden bir sürekliliğin ürünüdür. 18. yüzyıldan günümüze birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı modernleşme hamleleri rejimlerin hüküm sürdüğü dönemlere sığmayan bir genişliktedir. Cumhuriyet dönemi inkılapları da daha önceki dönemde yapılan modernleşme hamleleri alt yapısına eklenmiştir. Bu kitap bilhassa bu hususu vurgulamaktadır. Modernleşme dar bir çerçevede değil ilk emarelerinin görüldüğü tarihlerden günümüze bir süreç olarak ele alındı.

Diğer taraftan tarihi, güncel siyasi, ideolojik veya felsefi kamplaşmalara malzeme yapmak ve mutlak doğru olarak algılanan (eksik, hatalı, maksatlı) ve diğer kampa empoze etmek için kullanmaya kalkıyorsanız tarihten değil bir faciadan bahsediyorsunuz demektir. Tarih yazımı ve anlatımında söz hakkı tarih metodolojisine sahip tarihçilerin hakkı ve görevidir. Tarih duygularla ve ideolojilerle ele alındığında yazılan veya söylenen tarih değil duygu ya da ideolojinin dışı vurumudur. Dolayısıyla Türk inkılabının da bu anlayışla ele alınıp aktarılması önemli bir zorunluluktur.

Bu çerçevede elinizdeki eserde konu itibarıyla bahsi geçen temel kavramların ele alınması konunun anlaşılması açısından aşağıda verilmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesini tanımlama ve açıklama ihtiyacı duyan araştırmacıların çoğu ihtilal, inkılâp ve devrim kavramlarından sadece birini tercih etmekle yetinmekte, bu kavramlar arasındaki ilişkiyi göz ardı etmektedir. Aşağıda, konu ile ilgili kavramlara değinilecek, genel manaları açıklandıktan sonra, farklı algılama biçimleri, diğer kavramlarla örtüşen ve farklılaşan yönleri üzerinde durulacaktır.

* Bu kısım Doç.Dr. Sadık Erdaş tarafından yazılmıştır.

Bu kavramlardan biri olan *ihtilal* kelimesinin üzerinde kesin olarak uzlaşıl原因 bir tanımı yoktur. Ancak bazı noktalarda ortak bir görüşe varıldığı görülmektedir. Bu ortak noktalar, hükümet darbesi ve isyan gibi hareketlerle ihtilalin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Arapça “hall” kelimesinden türeyen ihtilal, kavram olarak “bir devletin siyasi teşkilatını kanuni şekillere hiç riayet etmeksizin değiştirmek üzere cebir ve kuvvet ile yapılan halk hareketidir”.¹ Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe sözlüklerde de ihtilal, “düzeni değiştirmek üzere zor kullanılarak yapılan geniş halk hareketi” ve “bir devletin ekonomik, sosyal ve politik yapısında birdenbire ortaya çıkan düzen değişikliği” olarak tanımlanmaktadır.²

Mahmut Esat Bozkurt, İnkılâp Tarihi derslerinde, bu dersi veren diğer zevattan farklı olarak kitabına *Atatürk İhtilali* adını vermiş ve ihtilali, mevcut bir politik, sosyal ve ekonomik düzenin yerine, politik, sosyal ve özellikle ekonomik yeni ve ileri bir düzeni zorla ve çoğu zaman silah gücüyle başaran hareket olarak tanımlamıştır.³ Ona göre ihtilal, bir şeyin esasından değişerek yerine yenisinin konulması, inkılâp ise, bir şeyin aslını muhafaza ederek başka bir kalıba girmesi, başka bir hale geçmesidir.⁴

Yukarıdaki tanımlamalarda da ortaya çıktığı gibi, ihtilal hareketinde anilik ve şiddet -zor kullanılması- ihtilalin anlaşmazlığa düşülmeyen iki unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İhtilal kavramında ve tarifinde uzlaşıl原因 bir diğer unsur, değişikliğin niteliği ile ilgilidir. İhtilalde, ekonomik, sosyal ve politik yapının değişmesi kasti vardır ve ihtilali karakterize eden ve ihtilal ile inkılâp arasında birbirine geçişe neden olan en önemli unsur bu değişmedir. Kanaatimizce, siyasi, sosyal ve ekonomik düzenin değişimini hedefleyen bir hareketin, mevcut düzenin zor kullanılarak yıkılması aşaması ihtilaldir. Mevcut düzen yıkıldığında ihtilal aşaması tamamlanır. Ardından inkılâp evresi başlar. Böylece başarılı olmuş bir ihtilal, inkılâbın ilk aşamasını oluşturur.⁵

Diğer bir kavram olan inkılâp kavramı Arapça “kalb” kökünden türeyen inkılâp sözcüğü değişme, bir halden başka bir hale dönüşme anlamına gelir.⁶ Osmanlı Türkçesinde “kalb” kökünden türetilen ve bir halden başka bir hale geçme anlamında kullanılan kelimeler bulunmaktadır.⁷

Türk Hukuk Lügatine göre inkılâp, milletin sahip olduğu siyasi, sosyal, askeri, kültürel alanlardaki kurumlarının devlet eliyle, makul ve ölçülü metotlarla köklü bir surette değiştirilerek yenileştirilmesi, “yerleşik toplumsal düzeni köklü, hızlı ve geniş kapsamlı olarak niteliksel değiştirme ve yeniden biçimlendirme eylemi” olarak tanımlanmaktadır.⁸ Yine Türk Hukuk Lügatine göre, “inkılâp, eski bozuk düzenin, köhnemiş düzenin yıkılmasından sonra yapılan yenileştirme hareketidir.” Bu anlamda inkılâp, ne hazırlık safhasını ne de aksiyon safhasını içermemektedir. İnkılâp, basit bir olay değildir. Bir ülkenin sosyal bünyesinin kökten ve genel ola-

¹ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügati*, Ankara 1949.

² Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2. ve 6. Baskılar, Ankara 1955 ve 1981.

³ Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, 2. Baskı, İstanbul 1967, s. 82.

⁴ A.g.e., s. 220 / Ek 1.

⁵ Benzer kabuller için bkz. Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara 1990, s. 8 ve *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1*, *Türk İnkılâbının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı*, YÖK: Ankara 1997, s. 7.

⁶ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1982.

⁷ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983.

⁸ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügati*, Ankara 1944.

rak değişikliğini ifade eder. İnkılâp deyimi, belirli alanlarda sosyal yönden, önemli değişiklikleri de ifade etmek üzere de kullanılır.

Nitekim inkılâp tarihi derslerini ilk verenlerden Yusuf Kemal Tengirşenk, inkılâbı “būnyenin değişmesi, kökten ve az zamanda değişmesi olarak kabul etmek-tedir”.⁹ İnkılâp, evrim veya tekâmül (evolution) ve ıslahattan (reform) farklıdır. Evrim veya tekâmül, genel anlamda, tedrici yani alıştırarak ve zamana yayarak değişmeyi, gelişmeyi ifade eder. “Yavaş yavaş açılma ve şekil alma” anlamına gelir. Reform veya eski deyimle ıslahat, toplum hayatında belirli alanlarda yapılan düzeltmelerdir. Reformlar, o ülkenin hukuk düzenine uygun olarak yapılır, tedricidir, zorlayıcı değildir.

İhtilalin bir sonraki aşaması olan inkılâbı, Atatürk de sıkça kullanmış ve “*İnkılâp kelimenin ilk bakışta ima ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mükemmel tarz olmuştur.*” açıklamasıyla, inkılâbın ihtilalle yakınlığına ve ondan farkına işaret etmiştir.¹⁰

Atatürk inkılâbı şöyle tanımlar;

1- *Mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir.*

2- *Türk milletini son asırlarda geri bırakmış müesseseleri yıkarak yerlerine milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktadır.*¹¹

Görüldüğü gibi, Atatürk birinci tanımda ihtilale, ikinci tanımda inkılâbın niteliksel değişimine işaret etmekte ve inkılâbın medeni niteliğine ve ileriye dönük değişimine değinmektedir. Bu tanımla Atatürk, inkılâbın basit bir yönetim değişikliği olmadığını, temel kurumlarda da değişmeyi ifade ettiğini vurgulamakta ve Türk inkılâbının çağdaşlaşmaya yönelik bir karakterde olduğunu belirtmektedir.

Atatürk’ün ihtilal ve inkılâp ayırımına işaret ettiği bir konuşması da, yukarıda kısmen değindiğimiz, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi*’nin açılışında yaptığı konuşmadır. Bu konuşmayla Atatürk, kendi eseri olan inkılâbın niteliklerini şöyle vurgulamaktadır: “*Türk İnkılâbı Nedir? Bu inkılâp kelimenin ilk anda ima ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha geniş bir tahavvül (değişme) ifade etmektedir. Milletin mevcudiyetini idame etmek için fertler arasında düşündüğü müşterek rabıta, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet dini ve mezhebi irtibat yerine Türk milliyeti rabıtasıyla efradını toplamıştır. Altı sene zarfında büyük milletimiz hayat cereyanında vücuda getirdiği bu tahavvüller herhangi bir ihtilalden çok fazla yüksek olan muazzam inkılâplardandır.*”¹²

Netice itibarıyla inkılâp basit bir olay değildir. Yeni bir hukuki düzenlemenin aynı zamanda hareket noktasıdır ve idare edenlerin hukuk anlayışına karşı da müeyyidedir. Toplum mevcut olduğu andan itibaren, inkılâp da mevcut olmuştur. İnkılâp fiili, inkılâp fikrinden öncedir. İlkel toplumlarda bu tür hareketler, ya topluluğun ihtiyaçlarının tatmin olmamış olmasından veya siyasi grupların ihtiraslarından doğan şüursuz hareketleridir. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren toplumda gelişmeler, topluma yeni bir yön vermenin zorunluluğunu ortaya koymuştur. Ame-

⁹ Yusuf Tengirşenk, *Türk İnkılâbı Dersleri*, İstanbul 1935, s. 4.

¹⁰ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul 1981, s. 44.

¹¹ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara 1968, s. 259.

¹² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Ankara 1989, s. 249.

rikan ve Fransız inkılâpları yeni bir fikrin, yeni bir dünya anlayışının zaferidir. Toplumu geliştirmek için yapılan reformlar, aynı zamanda, toplumu düzenleyen kuralları da değiştirmek gücüne sahip olmuştur. Mevcut siyasi ve toplumsal düzenin değişmeye sert bir şekilde engel oluşu, iktidarların siyasi ve sosyal gelişme önünde direnmeleri, inkılâbın halk hareketi olarak gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. İnkılâp kaçınılmaz bir gelişmenin, biraz sert ve fakat çabuklaştırılmış şeklidir. İnkılâp, topluluğun hastalığına bir çaredir. İnkılâp, iktidarı yenileştirme ve kuvvetlendirme gibi tarihi bir fonksiyonu da yerine getirir.

İnkılâp, yukarıda da değinildiği gibi, halk hareketi olarak mevcut düzeni zor kullanarak yıkmayı ve yıkılan düzen yerine yeni bir düzen kurmayı ifade eder. Bu tarife göre inkılâp olayının unsurları şunlardır:

İnkılâp bir halk hareketidir: Modern inkılâp teorisi, inkılâbın sanıldığından aksine ani bir olay, birden patlak veren bir hareket olmayıp derinliği olan bir gelişme, oldukça uzun bir sürecin sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, bir inkılâpta, hazırlık, oluşma, gerçekleşme, patlama ile başlayan bir uygulama devresi mevcuttur. İnkılâbın en başta gelen özelliği de, topluma mal edilmesi, toplumca yapılan bir hareket olmasıdır. Bir kişiye, bir zümreye, bir sınıfa dayanılarak yapılan inkılâp, toplumca benimsenmedikçe gerçek anlamda bir inkılâp niteliği ve karakteri taşımaz.

İnkılâp mevcut düzeni yıkma olayıdır (ihtilal): Mevcut düzenin yıkılması, mevcut hukuk düzenine karşı gelmeyi, kanuna aykırı olarak harekete geçmeyi gerekli kılar. Dayanağını direnme hakkında bulan bu toplum hareketi, eskimiş, yıpranmış ve iktidarda bulunanların zorla devamla çalıştıkları eski düzenin yıkılmasını öngörmektedir.

İnkılâp, yıkılan düzen yerine yeni bir düzen kurmayı amaç edinir: Yıkılan düzen yerine yeni bir düzen kurmayı amaç edinmekle inkılâbın yeni bir hukuki düzen olduğu, gelecek hukuk düzeninin geçerliliğinin temelini teşkil ettiği anlaşılır. İnkılâp, eski hukuk düzeninin enkazı üzerinde yeni hukuk düzeninin kuruluşudur.

İnkılâp üç evrede gerçekleşir. İlk evreyi teşkil eden fikri cephe, cemiyette değişiklik fikrinin tohumlarının atıldığı ve geliştirildiği devredir. Düşünürlerin, yazarların ve filozofların hazırladıkları ve söz, yazı, davranış ve eylemleriyle toplumsal yaşama yön verdiği devredir. İnkılâplar önce, akla dayanan yeni bir sosyal düzen arayan fikirler olarak doğar. İnkılâp fikirleri halk yığınlarınca benimsenirse güç ve kuvvet kazanır. İkinci evre, hazırlık evresinin tamamlanmasından sonra gelir ve aksiyon safhasıdır. Dar anlamıyla ihtilali ifade eder. İhtilal başarı gösterirse meşruluk kazanır. Üçüncü evreyi bozulan ve yıkılan düzenin yerine yenisini kurma fiili teşkil eder. Yeniden kurma ile inkılâp başarılı olur. İhtilal kelimesi, canlı ve enerjik bir hareketin ifadesi olmakla beraber, inkılâbın ancak bir safhasını, daha doğrusu tamamlanmamış durumunu ifade eder. İnkılâp siyasi ve hukuki hüviyeti olan bir topluluk içerisinde eskilerin yerini yeni bir idarenin, yeni bir düzenin ve yeni müesseselerin almasıdır. İnkılâp ile topluma yeni ve ileri bir fikre dayanan, yeni bir düzen ve değer getirilmiş olur.

Diğer bir kavram olan, Türkçe bir kelime olan ve devirmek fiilinden gelen devrimin, Avrupa dillerindeki **revolution**, **revolucion**, **rivoluzione** kelimeleri karşılığında kullanılmıştır. Orijinal anlamında gök cisimlerinin dönüş hareketlerini ifade eden bir astronomi terimi olan revolution, 17. yüzyıldan itibaren sosyal ve politik alt-üst oluşlara işaret etmekte kullanılır oldu.

Fransızca *révolution*, İngilizce *revolution* kelimelerine karşılık olarak kullanılan ihtilal ve inkılâp kavramlarına, dil inkılâbının başlangıç yıllarında devrim kavramının türetilmesiyle yeni bir kavram daha eklenmiş, bu tarihten sonra, bu kavramlardan birinin veya diğerinin kullanımı tercih konusu olmuştur. Geniş anlamda doğasal, bilinçsel ve toplumsal her türlü nitelik değişmesini dile getiren devrim sözcüğü, Batı dillerindeki karşılıkları gibi, Osmanlı Türkçesinin hem dönüşme anlamındaki inkılâp hem de zorla değişme anlamındaki ihtilal sözcüklerini karşılamaktadır.

Devrimde yalnız yıkıcılık değil (ihtilal), aynı zamanda yapıcılık da (inkılâp) esas şartlardan birini teşkil etmektedir. Bu nedenle fikri cevheri sönmüş olduğu için yıkılması istenilen mevcut nizam ve değerlerin enkazını da bir malzeme halinde ve gerektiği nispette kullanarak, yeni bir nizam ve değer yaratmak bahis konusudur. Devrim ile doğan yeni durumun, eski duruma göre ileri bir mahiyet taşıması zorunludur.¹³ Devrim sürecinde yalnız yönetici zümre iktidarı kaybetmekle kalmaz, toplum tabakaları bütünlüklerini kaybeder ve toplum yeni bir bütünlüşme kazanır. O, aynı zamanda kültürün esaslı değerlerinin kökten değişmesini gerektirir. Devrimin meydana geldiği yani toplumun geçiş halinde bulunduğu devre, daima birden bire doğan ve çoğu kez şiddetli çatışmalar doğuran bir sürü değişmelerle doludur.¹⁴

Toplumsal yaşayış ve geleneksel kurumların hızlı ve geniş kapsamlı niteliksel değişimi olarak ifade edilen devrimin, mevcut hali ortadan kaldırmaya, devirmeye yönelik ve daha çok yıkıcı olan birinci aşamasını teşkil eden ihtilalden sonra, yıkılan sosyal kurumların ve değerlerin yerine geniş kapsamlı niteliksel değişmeyi içeren ikinci yani inkılâp aşaması vardır. O halde, devrimi, başarılı olması ve amacına ulaşmasına bağlı olarak, ihtilal ve inkılâp kavramlarını da içeren daha geniş bir süreç olarak ifade etmeniz mümkün olacaktır. Devrim ve devrimin aşamaları olarak kabul ettiğimiz ihtilal ve inkılâbı, isyan, hükümet darbesi ve evrim gibi kavramlarla karıştırmamak gerekir.

İsyan da sık sık geçen tabirlerden biridir. İsyan, kanunlara, emirlere karşı koymayı ve bu anlamda itaatsizliği, mevcut otoriteyi zor kullanarak değiştirmeyi amaçlama bağlamında da ayaklanmayı ön plana çıkarır. Çoğu kez de başarısız olur. İsyanın esas, devlet kuvvetlerine karşı gelmedir. Hükümet darbesi ise sadece iktidardaki kişileri değiştirmeyi amaçlar. Başarılı olduğu takdirde bile, toplumdaki sosyal ve ekonomik yapıya müdahale etmezler. Evrim ise, olgunun gelişimindeki niceliksel değişimdir. Dolayısıyla bu kavramlar ihtilal, inkılâp ve devrim kavramlarıyla uyuşmamakta, sadece niceliksel ve eylemsel değişme ve gelişmelere yönelik olarak kullanılmaktadır.

Islahat/Yenileşme kavramları modernleşmeyi anlatan tarih yazımlarının en sık kullandığı kavramlardır. Arapça “sulh” kökünden türetilen Islahat, iyileştirme, düzeltme, eksiklikleri giderme anlamına gelir. Daha geniş manada, herhangi bir usulde, işte, müessesede, kuruluştaki veya devlet düzeninde eskiyen, bozulan, aksayan yanları düzeltmek, iyileştirmek, iyi bir hale koymak, kusur veya noksanını tamamlamak veya artık bekleneni vermemesi durumunda yerine yenisini koymak anlamına gelen ıslahatın Batı dillerinde karşılığı, yeniden şekillendirme, dü-

¹³ Yavuz Abadan, *Türk İnkılâbı Tarihi Notları*, Ankara 1956, s. 5-6.

¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul 1969, s. 79.

zeltme, iyileştirme anlamlarına gelen reformdur. Dilimizde ıslahat teriminin belirttiğimiz dar ve geniş manalarda yaygın olarak kullanılmaya başlanması, Tanzimat döneminden itibaren. Cevdet Paşa, kaleme aldığı kendi ismiyle anılan tarihinde (*Tarih-i Cevdet*) ıslahat kelimesini sıkça kullanarak, terimin yaygınlaşmasında en çok payı bulunanlardan biri olmuştur. Tanzimat'tan önce Osmanlı terminolojisinde ıslahat teriminin yerine, nizam verme, düzenleme anlamında “nizam” kullanılırdı ki, tanzimat da zaten bunun çoğuludur.

Osmanlı siyasal yapısı ve devlet organizasyonunda, Batı modeli değişim hareketlerinin başlamasıyla beraber, ıslahat kavramı yerini yenileşmeye, zamanla da modernleşmeye bırakmıştır.

Bu kitabın en fazla temas ettiği kavram olan modernleşme, bugünkü dünyanın temellerini oluşturan belli başlı değişimlerin ortaya çıktığı bölgeye atfen “Batılılaşma” olarak adlandırılan süreci ifade etmektedir. Bu sürecin Batı Avrupa’ya özgü olmadığına ilişkin yorumların pek çok dayanağı vardır, ama bunlar, sözkonusu dalganın gücü ve etkisi bakımından sadece katı-muhafazakâr savunular olmaktan öteye gitmemektedir. Ortaçağ olarak adlandırılan tarihî sürecin sona ermesine yol açan bütün gelişmeler, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın ilk yarısı boyunca ortaya çıkan “*bilgi patlamasının*” yol açtığı değişim/dönüşümle bağlantılıdır. Birey’i ve bireysel özgürlükleri öne çıkaran ve bunu sınırlayan gelenek ve kurumlara karşı geliştirilen fikirler; kilisenin bilgi üzerindeki tekelinin kırılması; gelişen kapitalizmin sanayi ve ticaretin kapasitesini genişletmek için ortaya koyduğu yeni organizasyonlar; devletlerin yeni ekonomik düzenin yarattığı yüksek vergi gelirleriyle zenginleşmesi ve bunu sürdürebilmek için “ötekileri” denetim altına almasını sağlayacak yeni yapılanmalara gidilmesi, bu dönüşümün ana noktalarını oluşturmaktadır.

Bu sürecin başladığı 15. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıl sonlarına kadar Batı Avrupa ülkeleri, gemicilikte ortaya çıkan gelişmelerin sağladığı imkânlarla yeni keşfedilen topraklarda kurdukları kolonilerden büyük gelirler elde etmişler, buralara kendi medeniyetlerini taşımışlardır. 19. yüzyıla gelindiğinde dünya coğrafyası ve ekonomisine hâkim ve dünya siyasetinin belirleyicisi konuma yükselmişlerdir. Batı Avrupa’nın bu hâkim ve belirleyici konumu, 20. yüzyılın başlarında dünya coğrafyasının %87’sini doğrudan kendi denetimleri altına almalarıyla sonuçlanmıştır. Bu “Büyük Güçler” anılan coğrafyadaki bütün toplulukları, dünyaya sadece “Batı Avrupa toplumlarının değerleri açısından” bakan, “geri toplumlar” olarak adlandırılmıştır. Batının doğrudan veya dolaylı olarak sömürgeleştirdiği, denetim altına aldığı bu toplumların yöneticileri ve aydınları ise, gerilikten kurtulmanın yolunu, bir şekilde “Batılılaşmak” olarak görmüşlerdir. Batı dışı her toplum, bu çerçevede Batılılaşırken kendine özgü bir yöntem uygulamaya çalışmıştır. Ama gene de, ortak birtakım özelliklerden söz etmek mümkün görünmektedir.

Mümtaz Turhan, “*bilgi ve onun hayata aktarılış şekli olan teknolojiye sahip olan, insan hak ve hürriyeti kanunlarla güvence altına alan, bunu da uygulayan toplumları*” modern toplum olarak tarif etmektedir. Buna göre, toplumun çağın bilgisine sahip olması, buradan teknoloji üretecek kadar bilgiye nüfuz etmiş olması ve insan hak ve hürriyetini de sağlamış olmak çağdaşlaşmanın en önemli esasları olarak ortaya konulmaktadır.¹⁵

¹⁵ Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1974, s. 49.

Cyrril E. Black'in kurguladığı modelde kullandığı sınıflandırma çerçevesinde soruna bakıldığında bütün alt problemleri bir kenara bırakarak denilebilir ki; sürecin başlaması için öncelikle, değişimin ihtiyaç olarak ortaya çıkması gerekmektedir.¹⁶ Nitekim batı dışı toplumlar, 18. yüzyıldan itibaren batının zorlamasıyla, aşağı-yukarı üç şekilde yüz yüze gelmişlerdir: Birinci olarak, esaslı bir siyasî ve askerî altyapısı olmayan ülkeler, Asya'nın büyük bölümünde ve Afrika'nın tamamında olduğu gibi, toprakları işgal edilerek doğrudan sömürge haline getirilmek suretiyle değişime zorlanmışlardır. Bu durumda, sömürgeci güç, kendi "medeniye-tini" doğrudan doğruya benimsetme yoluna gitmiştir. İkinci olarak, Batılılarla rekabeti aynı şartları elde ederek sürdürmeye çaba harcayan ülkelerde görüldüğü gibi, gönüllü bir tercih şeklinde gelişmiştir. Bu durumda "çağdaşlık", toplumsal zorlamaların bir sonucu olarak değil, bir yönetici seçkinler sınıfının "ideolojisi" olarak ortaya çıkmaktadır. Üçüncü olarak, Çin'de ve Japonya'da olduğu gibi, merkezi yönetimlerin "**güç kullanılarak ikna edilmesi**" yoluyla gerçekleşmiştir. Türk toplumu ise, bu sınıflandırmada ikinci kategoride yerini almaktadır. Nitekim 18. yüzyıl boyunca sürdürülen çabaların tamamı "iradî" yani istemli bir değişim çabası niteliğindedir. Osmanlı toplumunun "yöneticileri", tabiatları gereği, bu değişimi, kendi doğal görevleri olarak algılamışlardır. Modernleşme olgusu, sonuç itibarıyla Batı Avrupa'daki radikal dönüşümlerin yayılma sürecidir. İngiltere ve Fransa dışında kalan ülkeler, bu sürece hep sonradan katılmış ülkelerdir. Bu noktada, dönüşüm sürecinin birtakım temel özelliklerinden söz etmek ve modernleşme sürecine sonradan katılan ülkeler arasında bazı ortak özellikler bulmak mümkündür. Black'a göre, modernleşme sürecine sonradan katılan toplumlar için ortak bir model oluşturmak mümkündür. Bu süreç, başlıca şu aşamalardan oluşmaktadır:

1- **Çağdaşlığın zorlaması:** Bir toplumun kendi geleneksel bilgisi çerçevesinde, çağdaş düşünce ve kurumlarla ilk karşılaşması ve bu esnada çağdaşlığı savun-
nanların ortaya çıkması.

2- **Çağdaşlaştırıcı Liderliğin Yetiştirilmesi ve İktidara Gelmesi:** İktidarın ge-
leneksel liderlerden, çağdaşlaştırıcı liderlere geçmesi.

3- **Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm:** Ekonomik büyüme ve toplumsal
değişimin gerçekleşmesi sonucunda, toplumun kırsal ve tarımsal ağırlıklı yaşama
biçiminden, kentsel ve endüstriyel ağırlıklı yaşama biçimine geçmesi.

4- **Toplumun Bütünleşmesi:** Bu aşamada, ekonomik ve toplumsal dönüşü-
mün bütün yönleriyle, toplumun yapısını esaslı biçimde yeniden şekillendirmesi.

Bu model çerçevesinde Türk toplumunun çağdaşlaşma sürecini 18. yüzyıl sonlarından başlatmak mümkündür. Bu tarihten önce, sistemdeki yetersizlikler hep geleneksel Osmanlı devlet modeli esas alınarak çözülmeye çalışılmış, fakat isteni-len sonuç alınamamıştır. Ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren, Batılı kurumlar-la yüz yüze gelinmiş ve Osmanlı sultanları, III. Selim'den itibaren, batıyı model almaya başlamıştır. Batılılaşmanın öncüleri, savunucuları kervanına daha sonra Osmanlı devlet adamları ve aydınlar katılmış, giderek artan batılılaşma çabaları 19. yüzyıl sonlarına doğru daha teşkilatlı ve bilinçli bir hareketi halini almıştır.

Çağdaşlaşmanın ikinci aşaması, değişimin gerekliliğine inanmış bir yönetici seçkinler sınıfının oluşmasıdır. Bu sınıfın ortaya çıkışı bütün modernleşme örnek-lerinde benzer şekilde gelişmiştir. Türkiye ve Rusya'da, Batı tarzında eğitim veren

¹⁶ Cyrril E. Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Çev. Fatih Gümüş, Ankara 1989, s. 56-57.

kurumlardan yetişen yeni “yönetici seçkinler” çoğunlukla batıda eğitim alarak yahut görevlendirilerek buradaki kurumlara ilişkin bir fikre sahip olmuşlar, edindikleri birikimi ülkelerine aktarmışlardır. Tanzimat döneminde batıya öğrenci göndermeyle başlayan bu süreçte “batı kültürü” almış “yönetici seçkinler” yetiştirilmiş, bu seçkinler batıda edindikleri bilgi ve tecrübeyi ülkelerine aktarmışlardır. Türkiye örneğindeki ikinci aşama, bu yönetici seçkinlerin iktidara gelmeleri ve iktidarlarını sağlamlaştırma sürecidir. 1860’larda **Yeni Osmanlılar** hareketi ile başlayan bu süreç, 1923’de Atatürk önderliğinde çağdaştırmacı önderler grubunun iktidara gelmesiyle noktalanmıştır.

Çağdaşlaşma sürecinin üçüncü aşamasını oluşturan, ekonomik ve toplumsal dönüşüm süreci, çağdaşlaşmanın en yıkıcı ve sarsıcı dönemidir. Çünkü bu süreçte, “eski” yıkılarak yok olmakta ve “yeni” ortaya çıkmaktadır. Değişimin yıkıcılığı zamana yayılan bir gelişim olmaktan ziyade, köklü-köktenci bir değişim niteliği taşımamasından ileri gelmektedir. Bu aşamada geleneksel tarım toplumu ve onun değerleri, yerini sanayi toplumuna ve değerlerine terk etmekte, köylülüğün yerini şehirlilik almakta, aile içinde ve toplumda kadın-erkek rolleri değişmektedir. En ciddi toplumsal patlamalar bu süreçte ortaya çıkmaktadır. Geleneksel toplumun oturmuş siyasal-toplumsal kimlikleri, kişisel ve toplumsal denetim mekanizmaları hızla yok olmaya başlamakta, bunun yerine yenisinin geçmesi ise zaman almaktadır. Cumhuriyet kurulduğunda büyük ölçüde köylerden ibaret olan toplumun günümüzde yüzde doksanlara varan oranda şehirleşmiş durumda olması, bu sürecin hala da devam ettiği ve toplumumuzun modernleşme sürecindeki üçüncü aşamayı yaşamakta olduğu şeklinde yorumlanabilir. Öyle ki model alınan toplumlarda şehirleşme oranı yüzde doksanlara varmaktadır. Şehirler de hakiki şehir kültürünü kazanmıştır. Ancak bu süreç içerisinde ortaya çıkan topluma, bütünüyle şehirleşmiş toplum denilmesi henüz mümkün gözükmemektedir.

Nihayet dördüncü ve sonuncu aşama, toplumun bütünleşmesi aşamasıdır. Bu dönemde artık toplum yaralarını sarmakta ve birey kendini bütüne ait hissederek ortak çıkarların varlığını benimsemektedir. Bir başka ifadeyle, bir önceki aşamada yaşanan dağılmanın yerini bütünleşme almaktadır.

Kitabın takip eden bölümlerinde, yukarıda açıklanmaya çalışılan teorik model çerçevesinde, Türkiye’nin 19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyıla bu gelenekle giren çağdaşlaşma/batılılaşma sürecinin detayları anlatılmaktadır. Çağdaşlaşan Türkiye’nin ödediği bedeller ve Atatürk’ün “*Çağdaş Medeniyet ufkundan bir güneş gibi doğan Türk*” ülküsünün gerçekleşmesi için seçtiği yöntemlere ve bunların kaynaklarına inilerek Türk toplumunun çağdaşlaşma serüveni incelenmektedir. Elinizdeki kitap, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nden ziyade, her ikisinin ortak zemini olan Türk milletinin modernleşme sürecini odak noktası olan yakın dönem tarihini yazmak gayesiyle hazırlanmıştır.

I. BÖLÜM

16-19. YÜZYILLARDA AVRUPA VE OSMANLI DEVLETİ

A- Dört Yüz Yıl Avrupa: Devrimler, Savaşlar ve İttifaklar*

Coğrafi Keşifler, Sömürge ve Kıtalar Arası Ticarî Kaynaşma

Dünyanın yuvarlak olduğu milattan öncesi çağlardan o yana çokça bilinen bir gerçektir. Umberto Eco bu gerçeği, efsanevî ülkeleri ve şehirleri ele aldığı kitabında örnekleri ile anlatır, Orta Çağ'a gelindiğinde tüm bilim insanlarının dünyanın bir küre şeklinde olduğunu bildiğini yazar.¹

Sömürgeci Kâşif Kristof Kolomb (Cristoffa Corombo)'un Amerika'yı keşfiyle dünyanın yuvarlak olduğunun anlaşıldığı efsanesi kaynaklarda geçmektedir ve fakat hem bu açıdan bakıldığında hem de bu kıtada bulunan yerli (indigen) halk açısından değerlendirildiğinde pek de önem arzetmeyen yanlış bir bilgidir. Kolomb'un, *Santa Maria* adlı gemisiyle birlikte çıktığı yolculuğunda 11 Ekim 1492'de ayak bastığı toprakların ehemmiyeti, daha ziyade Avrupa'nın XVI. yüzyıl itibarıyla başlayan ve tüm siyasî ve iktisadî düzenini dönüştüren sömürgecilik politikası ile yakından ilgilidir. Hindistan'ı bulduğunu sanan Kolomb'un kendisi bu keşfinden habersiz ölmüş ve hem kendisi hem de keşfi Avrupa'da hemen etki etmemiştir. Batı'nın ticarî anlamda yeni topraklar üzerinden sağlayabileceği faydayı algılaması ve içselleştirmesi belli bir zaman gerektirmiştir. Mesela Kolomb'un mektubu yüzyılın sonuna kadar sadece yirmi defa basılmış, böyle bir keşfin sahibi o vakit çok meşhur olması gerekirken, vefat ettiğine dair haber, vefat ettiği Valladolid şehrinin kroniğine bile alınmamıştır.²

Kolomb'tan sonra, XVI. ve bilhassa XVII. yüzyıl itibarıyla *Eski Dünya*, keşfedilen *Yeni Dünya*'yı acımasızca istilâ etmeye, maddî ve manevî olarak sömürmeye başlamıştır. Bununla da kalmamıştır, ilmî açıdan da Batı, bu keşfin sağlayacağı faydalardan istifade etmiştir. Başta insan ve doğa bilimleri olmak üzere, dünyaya yönelik o ana kadar İncil'i esas alarak geliştirdiği tüm bilgi birikimine, gözleme ve deneye dayalı yeni yorumlar getirmiştir.

* Dr. Çiğdem Dumanlı, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

¹ Umberto Eco, *Die Geschichte der legendären Länder und Städte*, Aus dem Italienischen von Martin Pfeiffer und Barbara Schaden, 2. Auflage., dtv, München 2016, s. 11-37, burada bilhassa 12.

² Peter Watson, *The Great Divide: Nature and Human Nature in the Old World and the New*, Harper Collin, New York 2012, s. xxi, 524.

Genel anlamda coğrafi keşifler ve özel anlamda yeni ticaret yollarının ve pazarlarının bulunması olarak ifade edilen sömürgecilik, bir diğer adıyla **kolonyalizm**, en basit tanımıyla, kendisini her açıdan üstün ve medenileşmiş gören bir kültürün, bu sebeple diğer bir kültürün evvela büyük kısmını yok ederek toprak varlığını işgal etmesi, bundan sonra, kendi kendini yönetmeye muktedir görmediği bu kültürün kalan mensuplarını, onlara çeşitli zulümlerde bulunarak, baskılayarak, köleleştirerek yönetmesi ve bu kültürün egemenlik alanı dâhilinde bulunan askerî, siyasî, ticarî, sosyal ve ilmî tüm haklarından izin almaksızın istifade edip, maddî ve manevî çıkar sağlaması anlamına gelmektedir. Buna bağlı olarak **emperyalizm**, sömüren kültürün farklı topraklar ve onların halkları üzerinde devlet otoritesi kurmaya yönelik oluşturduğu bu güç ağını, yetinme duygusuna sahip olmadan, mümkün olabildiğince genişletme arzusu ve bu arzuya yönelik geliştirdiği politikadır.

Bu yönüyle bakıldığında, Amerika'nın keşfi, Avrupa açısından radikalleşmiş bir sömürgeciliğe olanak sağladığı için *yeni* bir keşiftir. XVII. yüzyıldan itibaren, Asya gibi üretim ve ticaret yapılabilecek ülkelerle artan iletişim dışında, Amerika, Afrika ve çok sonra keşfedilen Avustralya'da sömürülen topraklar ve bu topraklar üzerinde yaşayan yerli halkın köleleştirilmesi Avrupa'daki endüstrileşmeyi geliştiren ana unsurlar içerisinde yer almaktadır. Zira endüstrileşme ile oluşmaya başlayan dünya ekonomisinin temel ve en önemli itici güçlerinden bir tanesinin Asya ile artan ticaret, diğerinin köleler sayesinde yürütülen tarımsal ticaret (Agrobusiness) olduğu kaynaklarda geçmektedir.³

Sadece ticarî küreselleşmeyi değil, XIX. yüzyıl itibarıyla Batı ile Batı dışı toplumların sosyal kaynaşmasını, yani kültürel küreselleşmeyi de sağlayacak olan yine Avrupa'nın, Avrupa dışı toplumlarla tanışmaya başladığı bu yüz yıllardaki keşiflerdir. İleriki kısımlarda değinilecek olan devrimlerin temel tetikleyicileri arasında bulunan Avrupa burjuvası bu ticarî ve sosyal kaynaşmadan beslenmiştir. Burjuva kültürü sömürgelerden getirilen ürünler, yani buralardan ithal edilen ürünler üzerine de inşa edilmiştir.⁴ Avrupa burjuvasının inşasına giden yol, aynı zamanda, XVI. yüzyıldan itibaren temellenen merkantilist iktisat politikası ve deniz aşırı ticaret ile şekillenmiştir.

Merkantilizm, XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında, Amerika'nın altın ve gümüş madenlerine sahip olunmasıyla, Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan ve uygulanan iktisadî bir düşüncedir. Buna göre savaş sistemini ve ordularını besleyebilmek amacıyla güçlü ve varlıklı bir devlete/hükümdara ihtiyaç vardı. Bunun yolu ise, mümkün olduğunca fazla para ve altın ile gümüşe sahip olup, ülke içi üretilen ürünlerin de deniz aşırı kolonilerde satılabilmesi ve buralardan sağlanabilecek genelde maddî kâr, özelde dış ticaret fazlasından geçiyordu.⁵ Üretimi mümkün

³ Mesela: Sebastian Conrad-Jürgen Osterhammel, "Einleitung", *Geschichte der Welt 1750-1870*, Akira Iriye und Jürgen Osterhammel (Hrsg.), Wege Zur Modernen Welt, Sebastian Conrad und Jürgen Osterhammel (Hrsg.), C.H. BECK, München 2016, s. 19.

⁴ Christof Dejung, "Bürger der Welt. Überlegungen zu einer Globalgeschichte der Mittelklassen im langen 19. Jahrhundert", *Bürgertum. Bilanzen, Perspektiven, Begriffe*, Herausgegeben von Manfred Hettling und Richard Pohle, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2019, s. 483 vd.

⁵ Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Volume II, Book IV: Of Systems of political Oeconomy, Chapter I: Of the Principle of the commercial, or mercantile System, Printed For W. Strahan, and T. Cadell, in the Strand, London, MDCCCLCVI, s. 2 vd.

olduğunca ülke içinde yapmak ve yine ülke içinde mümkün olduğunca fazla maddî kaynak tutmak üzerine kurulu bu sisteme ek olarak kolonilerden getirilen yüksek miktarda altın ve gümüş ile başta İspanya olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde yaşanan fiyat artışı⁶ geleneksel toplumsal-ekonomik üretim ilişkilerini çözmeye başlamıştır. Bu süreçte iç üretime önem veren ülkelerde güçlü sanayinin ve kapitalist dünyanın ilk temelleri atılmış ve Avrupa ile Amerikan ekonomisi yarışılmaz seviyeye gelmişlerdir.

Rönesans ve Reformasyon Süreci

Bu dönemi, bilhassa Avrupa'yı Orta Çağ'ın karanlık bilincinden koparması ve bir kartopu etkisiyle oluşturacağı değişim ve dönüşüm dalgası açısından önemli kılan devrimsel nitelikte gelişmeler mevcuttur. Avrupa, Amerika'nın keşfi ve bu keşiften faydalanılmasıyla ortaya çıkan sosyo-ekonomik sorunlara iki şekilde tepki göstermiştir. İlk olarak kendisini zihnen dönüştüren **Rönesans** ve **Hümanizm** ile ikinci olarak kendisini dinen sekülestiren **Reformasyon** ile. Her ikisinin temelinde de Orta Çağ bilincinden kopuş sözkonusudur.

Johannes Gutenberg tarafından yaklaşık 1450 yılından itibaren matbaadaki mevcut tekniğin geliştirilmesi, kısa sürede daha fazla kitap basılabilmesine ve artan kitap basımı ile birlikte okuryazar oranlarının da artmasına olanak sağlamıştır. Bu, tıpkı sadece İncil'den yola çıkarak keşfedilemeyecek yeni topraklar gibi,⁷ insanın kendi doğası üzerinde de o ana kadar *öğretilen* dinî bilgi dışında bizzat *öğrenilebilen* ve değerlendirilebilen bilginin hızla yayılmasına imkân tanımıştır.

Orta Çağ'ın skolastik bilgisini aşmak, daha çağdaş bir dönem bilgisine sahip olmak, insanı *bilgi, ahlak ve erdem* ile mümkün olan en ideal doğasına kavuşturmak amacıyla, Yunan ve Roma antik eserlerin ortaya çıkarılması, bilinen eserlerin yeniden canlandırılması ve bunların taklit edilmesi veya örnek alınması gerektiği düşüncesiyle, XIV. yüzyılda İtalya'da başlayan *Rönesans-Hümanizmi*, matbaa tekniğinin gelişmesiyle de tüm Avrupa'yı etkilemiştir. Bu devir, kilise okullarının yerini giderek üniversitelerin almasına, bunların kilise bilgisini aşmak için antik literatüre ve bilhassa belâgat (Retorik) ile edebiyata yönelmesine, bu şekilde yeni bir eğitim anlayışı ortaya koymasına, sanat ile mimarî dışında edebiyat ve felsefe gibi bilinen bilimin her alanında Batılı âlimlerin bilgi birikiminin artmasına ve gelişmesine olanak sağlamıştır. İtalyan Hezârfen Leonardo da Vinci'den Alman ressam Albrecht Dürer veya Şair Conrad Celtes'e; İngiliz yazar ve oyuncu William Shakespeare'den Fransız yazar François Rabelais'e kadar birçok isim, Rönesans döneminin bugün de ilgi gören ve düşündüren önemli şahsiyetleri arasındadır.

Orta Çağ'ın kilise anlayışından kopuş sadece ilmi açıdan gerçekleşmemiştir. Artan kitap basımı ile birçok hanede bulunmaya başlayan İncil'in bizzat okunabilmesi sayesinde, Katolik Kilisesi'nin uygulamalarına ve Vatikan'da bulunan

⁶ Fiyat Devrimi için ayrıntılı olarak bkz. William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, Kaynak Yayınları, Ankara/İstanbul 1985, s. 272.

⁷ Eski Ahit'e göre Nuh Tufanından sonra insanlık Nuh Peygamber'in oğulları Ham, Sam ve Yafes'ten yeniden türemeye başlamıştır. Bu, İncil'i esas alan toplumların zihninde, Afrika (Ham), Asya (Sam) ve Avrupa (Yafes) kıtaları olarak imgeleşmiştir. Bu imgeyi en iyi şekilde, İS. 6. ve 7. yüzyılda yaşamış Hristiyan Âlim Sevvilâhî İsidor'un *Etymologiae* adlı eserinde bu isim ve kıtalara bölünmüş dünya haritası çiziminde görmek mümkündür.